

Klâsiklerimiz/VIII

“el-Mektûbât”

(İmam-ı Rabbânî Ahmed-i Farûkî es-Serhendî - 971/1564-1034/1624)

Ethem CEBECİOĞLU

Prof. Dr., Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi

Tasavvuf tarihinde menâkıb, tezkire ve tabakât türü biyografik eserlerin yanı sıra tasavvufun genel sistemini doğrudan ve teorik-pratik ikilemeyle anlatan kaynaklar da önemli bir yer tutar. İmam-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*ı, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si, Muhasibî'nin *er-Riâye*'si, Serrâc'ın *el-Luma*'ı, Sühreverdî'nin *Avârif*i, Kelâbâzi'nin *et-Taarrufu* ve Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcûb*'u gibi eserler tasavvuf sistemini fikrî- amelî açıdan İslâm'a bağlayıp onu temel edinen önemli bir referans kitaplarıdır.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) İslâm'ı yaymak üzere Mısır, Bizans, Yemen, İran, Habeşistan gibi ülkelerle mektup göndermiştir. Bundan etkilenen İmam-ı Rabbânî gibi sûfiler, Hasan-ı Basrî, Cüneyd-i Bağdâdî'den itibaren genelde İslâm'ı, özelde onun manevî cephesini anlatmak üzere mektup göndermeyi bir metot olarak uygulamışlardır. Tasavvuf tarihinde bu şekilde mektupların koleksiyonundan oluşan “Mektûbât” türü eserlerin sayısı hayli kabardır. Meselâ, Muhammed Masum'un, Mevlânâ Halid Bağdâdî'nin, Aziz Mahmud-ı Hüdâyi'nin, İsmail Hakkı Bursevî'nin bu türden olmak üzere mektûbâtı vardır.

1. İmam-ı Rabbânî'nin Hayatı, Halifeleri ve Eserleri

A. Hayatı

İmam-ı Rabbânî, 4 Şevvâl 971/27 Mayıs 1564 tarihinde Serhend/Hindistan'da dünyaya gelmiştir.¹

¹ Ansarî, Muhammed Abdulhaq, *Sûfizm and Shari'ah, A Study of Shaykh Ahmad Sirhindi's Effort to Reform Sûfizm*, London 1986, s. 11.

İmam-ı Rabbânî'nin lakabı Bedrüddin, künyesi, Ebu'l- Berekât, makamı Kayyum-ı Zamân Müceddid-i Elf-i Sâni'dir.²

Babası Çiştî Tarikatı'na mensup Şeyh Abdulehad (927/1521 – 1007/1598) entelektüel bir sûfidir.³ Soyu şu silsile ile Hz. Ömer'e (ra) dayanır: İmam-ı Rabbânî, Abdulehad, Zeynelâbidin, Abdulhay, Muhammed, Habibullâh, İmam Refiüddin, Nûr Nâsıruddin, Süleyman, Yûsuf, Abdullah, İshâk, Abdullah, Şuayb, Ahâd, Yûsuf b. Şihabeddin (Farah Şâh el-Kâbili diye tanınır), Nâsıruddin Mahmûd, Süleyman, Mesud, Abdullah el-Vâiz el-Asgar, Abdullah Vâiz el-Ekber, Ebu'l-Feth, İshâk, İbrahim, Nâsır, Abdullah b. Ömer (r.a), Hz. Ömer (r.a).⁴

İmam-ı Rabbânî ilk tahsilini, *Kenzü'l-Hakâik* adlı eserin sahibi babası Şeyh Abdulehad'dan alır. Babası ona zahiri ve bâtunî bilgi mirasını aktarır. Akli ilimlerde ilerlemesi için oğluna felsefe, kelâm ve mantık dersleri aldırır.⁵ İmam-ı Rabbânî bundan sonra Yakub-ı Sarfî el-Kübrevî (ö. 1003/1594)'den hadis, kadı Behlül-i Bedahşânî'den de tefsir ve hadis metinleri tahsil etti.⁶ Devrindeki geçerli dinî ilimleri tedris eden İmam-ı Rabbânî henüz on yedi yaşında iken ilk eserini yazar; bu eser Şia İmamîyyesi'ne reddiye mahiyetinde bir risâledir.⁷

Ekber Şâh'ın ifrata varan fikir ve uygulamaları ile ilk kez yirmi yaşlarında iken Agra'da tanışan İmam-ı Rabbânî, burada şair Feyzi ve rasyonalist Ebu'l- Fazl ile karşılaştı. Onlarla aklın sınırlılığı ve peygambere ihtiyaç gibi konularda tartıştı. Bu hararetili tartışmalar, İmam-ı Rabbânî'nin yirmi yaşında *İsmetü'n-Nübüvve* adlı eserini yazmasına vesile oldu.⁸ Agra'da çektiği sıkıntıların farkına varan babası onu Serhend'e çağırır. Orada ona Çiştî hilafet icazeti ve hırkası verir.⁹

Şeyh Sultan adlı maneviyat ehli bir zat rüyasında Hz. Peygamber'den aldığı manevi bir işaretle kızını, yirmi yaşını henüz geçmiş İmam-ı Rabbânî ile evlendirir.¹⁰ İmam-ı Rabbânî'nin bu evlilikten ikisi kız olmak üzere dokuz evladı olur. Muhammed Sadık, Muhammed Said, Hazinü'r-Rahman, Urvetü'l-Vüskâ, Muhammed Ma'sûm, Muhammed Yahya, Muhammed İsâ, Muhammed Ferruh, Muhammed Eşref, Hatice, Bağnu, Ümmü Gülsüm.¹¹

Babasından Sühreverdi'ye ve Kadiriyye hilafet hırkası giyen İmam-ı Rabbânî,

2 Şarkpûri, Muhammed Halim, *İmam-ı Rabbânî*, çev. Ali Genceli, Konya 1978, s. 10.

3 Abdülhay b. Fahreddin el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, Haydarabad 1976, s. 43.

4 el-Hânî, Abdülmecid b. Muhammed, *el-Hadikatü'l-Verdiyye fi Hakâiki Ecillâi'n-Nakşibendiyye*, İstanbul 1306, ss. 178-9.

5 Abdülhay, *age.*, c. V, s. 43.

6 Aynı yer; el-Hânî, *age.*, s. 179; Ansari, *Sûfizm*, s. 11; Cebecioğlu, Ethem, *İmam-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul 1999, s. 59.

7 Abdülhay, *age.*, c. V, s. 43.

8 Ansari, *age.*, ss. 11-12.

9 Ansari, *age.*, s. 12; Cebecioğlu, *age.*, s. 60.

10 Şarkpûri, *age.*, s. 18.

11 Aynı eser, ss. 93-4; Cebecioğlu, *age.*, ss. 88-9.

onun vefatı üzerine hac maksadıyla yola çıkar. Kâbil'e geldiğinde Muhammed Hâce Bakî Billah'ı Kabîlî (971/1563-012/1603) ile karşılaşır, sohbetlerinde bulunur ve ondan Nakşibendilik icazeti alır. *Mektubât*'ın ilk yirmi mektubu, İmam-ı Rabbânî'nin Bakî Billah'a göndermiş olduğu mektuplardan oluşmaktadır.¹²

Şeyhinin 1012/1603'de vefatı üzerine Hint topraklarında Nakşîlik yolunu yaymaya, insanları irşad etmeye başlayan İmam-ı Rabbânî'nin çeşitli bölgelere çok sayıda halife gönderdiği kaydedilir.¹³ İmam-ı Rabbânî'nin irşad görevini yaparken okuyup şerh ettiği eserler şunlardır: *Hidâye*, *Pezdevî*, *Şerhu'l-Mevâkıf*, *Beyzavî*, *Mişkât*, *Buhârî*, *Avârif* vs.¹⁴

Devlet adamları ve askeri erkânın önemli bir bölümü İmam-ı Rabbânî'nin irşad halkasına girer. Yazdığı mektupları ve halifeleriyle bu maneviyat yolunu Asya alt kıtasında hızla yayar.¹⁵ Kısa zamanda bu şekilde parlamasını çekemeyenler onu Sultan Nureddin Cihangir'e yanlış bilgilerle jurnal ederler. Bunun sonucu, İmam-ı Rabbânî iki buçuk yıl kaldığı Güvâlyar'daki hapishaneye atılır.¹⁶ Ancak Sultan Cihangir'in oğlu Şâh Cihan İmam-ı Rabbânî'nin bağlıları arasındadır ve onun kurtulması için çok çaba sarf etmiştir. Nihayet İmam-ı Rabbânî Şâh Cihan'ın gayretleri sonucu zindandan çıkartılmış, hatta askeri bir karargahta görevlendirilmiştir.¹⁷ Sultan Cihangir, İmam-ı Rabbânî'yi zamanla sevdi ve saydı, hatta onu vefatına kadar danışman olarak istihdam etti. Bu görev vasıtasıyla İmam-ı Rabbânî'nin yönetimin üst kademesindekilere yapıcı etkide bulunduğu görüldü.¹⁸ Cihangir'den önceki yönetici Ekber Şâh'a yanlışlarını bizzat onun yakınlarına söyleyerek iletmesi, İmam-ı Rabbânî'deki azim ve cesareti gösterir: "Padişâh (Ekber Şâh), Hak Teâlâ'ya ve O'nun resulüne âsî olmuştur. Benim tarafımdan kendisine söyleyip hatırlatın ki onun padişâhlığı da kudreti de iktidarı da askeri de ordusu da her şeyi ile aklına bile gelmeyen müthiş bir musibetle dağılacak, perişan olacaktır. Tevbe etsin. Allah ve O'nun resulünün (s.a.v.) yolunu tutsun. Aksi halde Allah'ın kahrını, gazabını beklesin!" Bu sert uyarı karşısında, kurduğu sapık "dinî ilahî"sinin sarhoşluğu etkisinde bulunan Ekber Şâh, intibaha gelemeyen ve sonunda İmam-ı Rabbânî'nin dediği akıbete uğrayarak vefat etti.¹⁹

Ekber Şâh'ın yerine geçen Cihangir ile İmam-ı Rabbânî'nin ilişkileri önceleri oldukça soğuktur. Fakat bu ilişki İmam-ı Rabbânî'nin danışmanlığa tayin edilmesiy-

12 el-Mevdûdî, Ebu'l-Ala, *İslâm'da İhya Hareketleri*, çev. A. Ali Genç, İstanbul 1986, s. 102; el-Hânî, *el-Hedâik*, ss. 179-180; Şarkpûrî, *İmam-ı Rabbânî*, s. 20.

13 Ansari, *Sûfizm*, s. 16.

14 Abdulhay, *Nüzbe*, c. II, s. 44.

15 Ansari, *age.*, s. 18.

16 Ahmad, Aziz, *Studies in İslamic Culture in The Indian Environment*, London 1966, s. 182.

17 Abdulhay, *age.*, c. II, s. 44.

18 Cebecioğlu, *İmam-ı Rabbânî*, ss. 65-6.

19 Şarkpûrî, *age.*, ss. 31-2.

le dostluk yönünde gelişme kaydetmiştir. O, yazdığı mektuplarla Sultan Cihangir'e İslâm'ın yayılması, İslâm dışı uygulamaların kaldırılması (özellikle dinî ilahî), İslâmî kurumların yeniden tesis edilmesi ve İslâm'ı yıkabilecek odakların kontrol altında tutulması yönünde telkinlerde bulundu.²⁰ Zamanla aralarındaki samimiyet o kadar ilerler ki, Cihangir ondan bir an bile ayrı kalamaz hale gelir. Artık nereye giderse İmam-ı Rabbânî'yi de oraya götürmektedir. Tabii bu arada İmam-ı Rabbânî'nin onu sürekli olumlu telkinlerle yönlendirdiğini de kaydetmek gerek.²¹

Üç yıl ordugâh hayatı yaşayan İmam-ı Rabbânî, sıhî bakımından uyum sağlamadığı bu ortamdan artık ayrılmak ihtiyacını hisseder, kendisine izin verilir. O da Serhend'e giderek orada zikir, tedris ve manevi eğitim ile meşgul olur. Sonunda altmış üç yaşında 28 Safer 1034/10 Aralık 1624'de çok sevdiği Mevlâ'sına kavuşur.²²

Cihangir'in ona olan sevgisini, ömrünün sonlarında yaptığı şu itirafta açıkça görmek mümkündür: "Ben, bana kurtuluş ümidi verecek bir işin sahibi değilim, benim kurtuluş ümidim ve dayanağım, İmam-ı Rabbânî Müceddidi Elfi Sâni'nin "Allahu zül-Celal bize cenneti lütfederse, sensiz oraya girmeyeceğim" sözüdür. İşte ben huzur u ilahîye onunla varacağım, dayanağım bu sözdür. Kurtuluşumu da bu sözden ümit ediyorum."²³

B. Eserleri

1. *er-Risâletü't- Tebliliyye*: Tasavvufla ilgili bir eserdir. Urduca çevirisiyle birlikte Arapça metni neşreden Gulam Mustafa Han, İdâre-i Müceddidiyye yay., Karaçi 1384/1965.

2. *er-Risâle fi İsbati'n-Nübüvve*: Kelâmî bir eserdir. Peygamber olmadan sırf aklın yeteceğini savunan Mutezili-meşrep saray ilim adamlarından Ebu'l-Fazl'a cevap mahiyetinde yazılmıştır. Bu konudaki görüşleri Maturudî inanç sistemine dayanır.²⁴ Bu eser İhlâs Vakfı'nca Türkçeleştirilerek 1990'da İstanbul'da neşredilmiştir. Ayrıca Urduca'dan Arapça'ya Gulam Mustafa Hân tarafından çevrilerle 1964 yılında Karaçi'de yayımlanmıştır.

3. *Risâle-i Redd-i Ravâfiz*: Şia'nın ashab-ı kirâma yönelttiği suçlamalara cevap mahiyetinde kelâmî bir eserdir. Bu esere İmam-ı Rabbânî'nin vefatından sonra geniş bir şerh yazıldığı kaydedilir.²⁵ Yine bu eser *Mektubât*'ın Lucknow baskısının sonuna eklenerek yayımlanmıştır.²⁶

20 Cebecioğlu, *İmam-ı Rabbânî*, ss. 76-7.

21 Ansari, *Sûfism*, s. 29.

22 Aynı yer.

23 Şarkpûri, *İmam-ı Rabbânî*, s. 43.

24 Abdulhay, *Nüzbe*, c. II, s. 45; Şarkpûri, *age.*, s. 94; Ansari, *age.*, s. 18.

25 Ansari, *age.*, s. 20.

26 Cebecioğlu, *age.*, s. 86.

4. *er-Risâle fî'l-Mebde' ve'l- Meâd*: Tasavvufa ait konuları işleyen bu eser Delhi'de Matbaa-ı Ensârî'de basılmıştır. Türkçe çevirisi ise İhlâs Vakfı'nca *Te'yidü Ebli's-Sünne*yle birlikte 1989'da İstanbul'da yayımlanmıştır. Ayrıca 1901'de Muhammed Murad-ı Gazanî'nin Arapça'ya çevirip yayımladığı iki cilt *Mektubât*'ın kenarına derc olunmuştur.

5. *Mektûbât*: Makalemizde özellikle ele aldığımız için, ilerideki sayfalarda hakkında kâfi miktarda bilgi verilecektir.

6. *er-Risâle fî Adâbi'l- Mürîdîn*: Tasavvuf yoluna girenlerin uyması gereken kuralları ihtiva eder. Baskısının olup olmadığını tespit edemedik.

7. *er-Risâle fî Mükâşefâti'l- Gaybiyye*: Adı *Mükâşefât-ı Ayniye* olarak da geçer. Urduca ile birlikte Farsça metin, Gulâm Mustafa Han tarafından İdâre-i Müceddidiyye'de 1965 senesinde Kâraçi'de neşredilmiştir.

8. *er-Risâle fî Ma'arifi'l-Ledünniyye*: Tasavvufla ilgili olan bu eser Lahor'da Abdülmecid Selefi tarafından 1964 yılında basılmıştır.

9. *et-Ta'likât ale'l- Avârif*: Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Ma'arif* adlı eserine yapılmış ta'likattır. Baskısının yapıp yapılmadığını tespit edemedik.

10. *Şerh-i Rubâiyyât-ı Hoca Abdalbâki*: Şeyhi Bâkî Billah'ın rubailerini açıklayan bir eser.

11. *Risâle-i Hâlât-ı Hâcegân-ı Nakşebend*: Nakşî şeyhlerinin hâllerini anlatan biyografik türü bu eserin basılıp basılmadığını tespit edemedik.

12. *Risâle-i Silsile-i Hadis*: Hadislerdeki isnâd zinciriyle ilgili olan eserin de basılıp basılmadığı belli değildir.

13. *Risâle-i Tebliliyye*: Tasavvufî bir eser olup Urduca'ya çevirisiyle birlikte Arapça metin Gulâm Mustafa Han tarafından İdâre-i Müceddidiyye'ce 1965 senesinde Kâraçi'de neşredilmiştir.

14. Cezbe ve sülûk ile ilgili bir *Risâle*: Baskısı tespit edilememiştir.

15. *Keşfu'l-Gayn fî Şerhi Rubâiyyeteyn*: Bu eser, Baki Billah'ın iki rubaisinin açıklamasından ibaret olup 1892 tarihinde Delhi'de basılmıştır. ²⁷

C. Halifeleri

İmam-ı Rabbânî, insan inşa' etmede fevkalâde bir kâbiliyet sahibidir. Yetiştirdiği, icâzet verdiği halifelerin sayıca çok olduğu kesindir. Ancak, kaynaklardan yaptığımız taramayla, bunlardan sadece otuz ikisini tespit edebildik: 1. Hoca Muhammed Sadık (ö. 1025/1615), 2. Hoca Muhammed Saîd (İ. Rabbânî'nin ikinci oğlu), 3. Urvetu'l- Vüskâ Muhammed Ma'sûm (İ. Rabbânî'nin oğlu 1007/1597-1097/1688), 4. Mîr Muhammed Nu'man-ı Bedaḥşanî, 5. Hoca Haşim, 6. Şeyh Tâhir-i Lahorî, 7. Şeyh Bedî'uddin-i Sehârenpûrî, 8. Şeyh Nur Muhammed, 9. Şeyh

²⁷ Cebecioğlu, *İmam-ı Rabbânî*, ss. 85-8.

Müzzemmil, 10. Şeyh Hâmid-i Bengâlî, 11. Şeyh Tâhir-i Bedahşânî, 12. Mevlâna Yusuf-ı Semerkandî, 13. Mevlâna Ahmed-i Berkî (ö. 1026/1617), 14. Mevlâna Sâlih, 15. Mevlâna Yâr Muhammed, 16. Mevlâna Abdülvâhid-i Lahorî, 17. Hoca Abdullah, 18. Hoca Ubeydullah, 19. Şeyh Âdem-i Nebârî, 20. Hasan-ı Berkî, 21. Şeyh Nûr-ı Fetenî, 22. Muhammed Sıddîk-ı Bedahşî, 23. Şeyh Ahmed-i Deybenî, 24. Abdulhay el-Belhî, 25. Hasan Kerîmüddîn-i Ebdâlî, 26. Muhammed Eşref-i Kâbilî, 27. Sefer Ahmed-i Rûmî, 28. Şeyh Osman-ı Yemânî, 29. Şeyh Abdülaziz en-Nahvî el-Hanbelî, 30. Şeyh Ali el-Mâlikî, 31. Şeyh Ali et-Taberî, 32. Şeyh Yâr Muhammed Kadîm-i Talakânî.²⁸

2. Mektûbât'ın Yazılış Sebebi ve Yazılış Serüveni

İmam-ı Rabbânî'nin yaşadığı dönemde Hint Müslümanları çok sıkıntılı bir ortamı teneffüs ediyorlardı. İslâm'ın iç ve dış düşmanları, akıl almaz boyutlarda, dinî, ictimâî, ahlâkî, iktisâdî, idârî açıdan turmanışa geçmiş, her yeri kaos kaplamıştı. Müslümanlara, dış düşman olarak Sihlerin, Marat, Raçput ve Sat Hindûlarının, ek olarak da Hindû milliyetçilerinin baskısı artmıştı. Sihizm, önceleri barışçı karakterde iken Sadhu Nânâk (1469-1539)'dan sonra şiddet ve savaş yanlısı bir akım haline geldi.²⁹ Sihler yönetimin başına gâileler açtı. Hatta Yeni Delhi Türk Sultanlarının en güçlüsü Şâh Âlemgîr Evrengzib ile savaşı göze alacak kadar ileri gittiler.³⁰

Yine Raçput ve Marathlar tarafından XIII. yüzyılda Avadh Bartu adlı bir Hindû racanın yüz yirmi bin Müslümanı kılıçtan geçirmesiyle başlayan İslâm karşıtı kanlı eylemler, sürekliliğini tâ günümüze kadar korudu. Gücerat'taki Babri mescidi olayında olduğu gibi günümüzde bu hareket, öldürme, gasp, tehdit gibi eylemleri ile kendini göstermiştir. Müslümanlar öldürülüyor, kadınlara tecavüz ediliyor ve Kur'ân-ı Kerim parça parça ediliyordu. Medreseler, camiler yıkılıyor, İslâm kültür mirasının tüm izleri silinip yok ediliyordu. Hindû racası Partaph Singh ve ondan sonraki Şivacı önderliğindeki Marath isyanı, Müslüman zihinlerde unutulmaz izler bıraktı. Satlar, milliyetçi bir hareket olarak, kendilerine sempati ile yaklaşan Ekber Şâh'ı bile öldürmekten çekinmediler. Aynı durum Keşmir için de söz konusuydu.³¹

Mehdevî hareketleri denen ve sayıları Hint topraklarında bini bulan mehdîlerin! Müslümanların inanç ve kültürlerine yaptıkları yıkım dinî bir kirlenme olarak nitelendirilebilir.³² Ekber Şâh'ın "din-î ilahî" adıyla ve günümüzdeki Moon

28 Şarkpûri, *İmam-ı Rabbânî*, ss. 93-4, 106-7, 110-7, 142-8; el-Hânî, *el-Hadikât*, ss. 191-5; ayr. bk. Kışmî, Muhammed Hâşim, *Zübdetü'l-Makâmât*, Kanpur 1307.

29 Tanyu, Hikmet, "Sihler" *TA*, c. XXIX, Ankara 1980, s. 18.

30 Aynı makale, s. 18.

31 Rafızı, Abdul Qaiyum, *Sûfizm in Kashmir*, Delhi trs., ss. 38-9; Naswoni, A. M. K., *The Sûfis of East Pakistan*, Karachi 1971, s. 17.

32 Ahmad, Aziz, *An Intellectual History of Islam in India, Islamic Surveys*, Edinburgh 1969, c. VII, ss. 27-30.

Hareketini andıran safsatayla dolu eklektik karakterli yeni bir din ihdâs etmeye çalışması, inançları ve kafaları allak bullak etmiş, çoğunlukta olan Müslümanlar yanlışı uygulanan siyasetle azınlık durumuna düşürülmüşlerdir.³³ Yine Revşaniye, Bohsalar ve Hocalar denen bozuk inaçlı, Şii karakterli mezhepler Hint Müslümanlarının imanını tehdit eden dahilî tehditler olarak dikkat çekmekteydi.³⁴ Bütün bu sıkıntıların üzerine Moğolların yanlışı siyaseti, Ekber Şâh ve Bârâ Şikoh'la uygulanma imkanı bulmuştur.³⁵

Siz entelektüel bir müslüman olarak böylesi korkunç kaotik bir ortamda olsaydınız, ne yapardınız? Şüphesiz, İslâm'ın ve müslümanların savunmasına geçer, elinizdeki her türlü imkanı kullanırdınız; zira dinî ve ictimâî refleks bunu gerektirir. İmam-ı Rabbânî çok geniş bir Hint coğrafyasına önce halife (temsilci) leriyle, sonra da mektuplarıyla ulaşarak bu mücadelesini sürdürmüş ve sonun da da biiznilah başarılı olmuştur. İman, ihlas, ümid ve çaba bu başarının dört ana temelidir.

Mektûbât, başlı başına bir eser olarak yazılmamıştır. İmam-ı Rabbânî, Hindistan'ın dört bir yanına dağılmış halife ve müridlerine, dinî, ictimâî, siyasî, ilmî konularda yönlendirici, inşâ edici, motive edici bir takım mektuplar göndermiş ve yukarıda kısaca bahsettiğimiz rahatsızlıklara karşı mücadele vermiştir. Zayıflayan inancı güçlendirmek üzere ahkâma sıklıkla vurgularda bulunmuştur. Genelikle yöneltilen sorulara cevap ihtiyacıyla kaleme alınmış mektupların sayısı *beş yüz otuz dört*'tür. Bu mektuplar gününün Hint-İslâm dünyasının iç bünyesini ve ona ait problemleri yansıması açısından ve birinci el kaynak hüviyetiyle, genelde tarih, özelde tasavvuf için büyük önem arzeder.

İmam-ı Rabbânî'nin kaleminden Farsça olarak çıkan bu mektuplar, o hayatta iken kitap hâline getirilmiştir. Bu konuda emeği geçen Haşim-i Kışmî şöyle der: "*Mektûbât* ciltlerinin bu şekilde tertibine karar verildikten sonra mektupların sahibi (yani İmam-ı Rabbânî) dördüncü cildi oluşturmak üzere, başka mektuplar da yazdı. Ancak mektup sayısı dördü bulmadan âhirete intikal etti"³⁶ Bu ifadelerden İmam-ı Rabbânî hayatta iken eserin, mektupların toplanmasıyla oluştuğunu anlıyoruz.

Mektûbât'ın birinci cildi 1025/1616'da toplanmaya başlanmıştır. İmam-ı Rabbânî'nin Bedahşan'da oturan bir müridi ilk cildi teşkil eden mektupları topladı. Birinci cilt toplam üç yüz on üç mektuptan oluşur ki, bu Bedir Ashabı sayısına eşittir.

Mektûbât'ın ikinci cildi, İmam-ı Rabbânî'nin halifelerinden Mevlâna Abdulhay el- Hisârî'nin himmetleriyle 1028/1619'da derlenmiş olup, toplam doksan

33 Aziz, *An Intellectual*, s. 30; Bayur, Hikmet, *Hindistan Taribi*, Ankara 1947, c. II, ss. 74-92.

34 Aziz, *age.*, s. 31.

35 Fazlurrahman, *Islam and Modernity*, Chicago 1982, ss. 39-40; Nasr, Seyyad Hosein, *Sûfî Essays*, Plywoutr 1972, s. 141.

36 Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, ss. 94-5.

Şeyhlere gönderilen mektuplar	: 88
Hacelere gönderilen mektuplar	: 99
Seyyidlere gönderilen mektuplar	: 21
Hacılara " "	: 6
Seyyid Nakib Şeyh gönderilen mektuplar	: 15
Seyyid Meyan " "	: 3
Şerif " "	: 1
Hâce Müfti " "	: 1
Sûfi " "	: 3
Kadirî " "	: 1
Mevlâna Şeyh " "	: 3
Fakir " "	: 1
Derviş " "	: 1

• İlmî Güç Sahiplerine Gönderilen Mektuplar

Bu sosyal gruba gönderilen mektup sayısı 130'dur. *Mektûbât*'ın geneline göre bu sayının oranı % 24,3'tür.

Mevlâna	:44 mektup
Molla	:69 "
Kadı	:5 "
Hacı Molla	:1 "
Mevlâna Hacı	:1 "
Müftî	:1 "
Hâfız	:5 "
Mevlâna Fakih	:1 "
Molla Nâib	:1 "
Şeyhül'- İslâm	:2 "

• Hangi sosyal gruba gönderildiği belli olmayan mektup sayısı 15'tir.⁴¹

İmam-ı Rabbânî'nin anlaşılabilmesi için, onun temasa geçtiği bu çevreleri iyi tanımak gerekir. Prof. A. Schimmel bu mektupların sadece siyasî olanlarının bile doktora seviyesinde bir çalışmayı gerektirdiği kanaatindedir.⁴²

Mektupların Hangi Coğrafyaya Gönderildiği

Aşağıda belirtildiği gibi mektuplar 39 farklı coğrafyaya gönderilmiştir. Belh: 2, Bengal: 5, Buhara: 16, Canpur: 1, Çeter: 5, Delhi: 3, Emkenek: 3, Enbâl: 8, Feridâbâd: 1, Firket: 4, Harezmi: 1, Hoten: 1, İsfahan: 2, Kâbil: 37, Keşmir: 31, Kubathân: 1, Külab: 12, Lahor: 16, Lod: 3, Mangpur: 10, Napor: 1, Nehar: 2, Nişabur: 2, Perkene: 1, Rahbol: 1, Rûm (Anadolu): 2, Sâmâne: 2, Sarenkpur: 8, Semerkant: 3, Serhind: 4, Sultanpur: 1, Senam: 1, Tebriz: 3, Teköne: 1, Talekan: 2, Tihâniser: 5 mektup: Toplam 279 mektup. Geri kalan mektupların coğrafyasını tespit edemedik.

41 Cebecioğlu, *İmam-ı Rabbânî*, ss.135-141

42 Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, İstanbul 1992, s. 339.

İmam-ı Rabbânî'nin mektuplarının bu coğrafi dağılımı, onun Asya topraklarının yaklaşık üçte birine ulaşabildiğini gösterir. Teknik imkanlarının bugüne göre son derece geri olduğu o dönemde bu kadar büyük bir coğrafyada kısa ömür içinde etki etmesi, bizce çok anlamlıdır.⁴³

B. Konu Muhtevalarıyla Mektûbât

Mektûbât'ın ele aldığı muhteva özet olarak şöyledir.

İlim adamlarına itikâdî, amelî, dinî, dünyevî her konuda uyarılar, azimete yapışmaları, hizmet, ibadet, ihlas ve ilmî ihtisas gibi konulardaki tavsiyeler. Ayrıca ilim adamlarının, bölgenin siyasî-ıdarî otoriteleriyle temasa geçip onlara istikâmet, zalimlere şiddetli davranma, mazlumların yanında olma, ma'rufu emir ve münkeri (kötülüğü) nehy ile ilgili telkinlerde bulunmalarını öğütler. Para, mevki, kadın, şöret, hırs peşinde koşan ilim adamlarının din ve dünyalarının fesda uğrayacağını ilim adamlarına söyleyen İmam-ı Rabbânî, onları özellikle haklı söyleme konusunda cesaretlendirmektedir.

Tasavvufla ilgili Mektuplar: Bunlar bir takım tasavvufî istihlâhları açıklar. Eski tasavvuf üstadlarını, onların sözlerini açıklar, dervişlerin maneviyat yolunda karşılaşabileceği sıkıntılar, fetihler, haller ve ulaşacağı makamları anlatır. Sûfilerin siyasî, ilmî çevre ile temasta bulunmakla beraber halkla da ilgilenmeleri, dünyaya rağbet etmemeleri, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetlerine sınıksız sarılmaları, bid'atlerle mücadele etmeleri yolundaki öğütler, hep *Mektûbât*'ın muhtevasını oluşturur. Vahdet-i vücûd ve şuhûd, kayyumiyet gibi ilginç hususlar *Mektûbât*'ta yerlerini alırlar.

Siyasî güç sahiplerine yazılan mektuplarda İmam-ı Rabbânî, onlara Allah'ın yolundan, Resûlünün sünnetinden ve adaletten ayrılmamalarını Allah (cc.)'ın ismini yer yüzünde yüceltmelerini, Hindûlarca ezilen Müslümanlara yardım etmelerini, istikâmetten ayrılmamalarını, memleketi ma'mur hâle getirmelerini, haklının hakkını zalimden almalarını, sefahata dalmamalarını, halka müşfik olmalarını, ilme ve ilim adamlarına saygı göstermelerini tavsiye eder. Devlet adamlarına fukarayı kollamalarını, reâyâyı ezmemelerini de tavsiye eden İmam-ı Rabbânî, toplumun yıkılmasına, tefessüh etmesine neden olacak hususlarda uyanık bulunmalarını ısrarla vurgular.⁴⁴

Mektûbât'ın Kaynakları

İmam-ı Rabbânî'nin ilk ve değişmez referansı Hz. Kur'ân'dır. O, *homo-cornicus* denecek kadar Kur'ân'ı Kerim ile bütünleşmiş Rabbânî bir Allah (cc.) dostu idi. O, bizzat âyetlere dirayeten canlı ve parlak yorumlar getirdiği gibi Fahred-

43 Cebecioglu, *İmam-ı Rabbânî*, ss. 142-4.

44 bk. İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul 1977, c. I-II.

din-i Razî'nin *Tefsir-i Kebir*'i ve Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ı başta olmak üzere çok sayıda tefsir onun referansları arasında yer almıştır.

Hindistan o devirde neredeyse diyâr-ı bid'ata dönüşmüş, her yerde cehalet karanlığı hüküm sürer hâle gelmişti. İmam-ı Rabbânî, Siyalkotî'nin deyimiyile ikinci bin yılının müceddid'i ve bir numaralı bid'at savaşçısıydı. O, Resulullâh (s.a.v.)'in sünnetlerini yaşamayı üsve telakkîsi çerçevesinde zorunlu görüyor, Kur'ân ve sünnetin tamamlayıcı birlikteliği bağlamında bir İslâmî hayatı *Mektûbât*'ta ısrarlı sıklıkla vurguluyor ve hep ahkâmî ön plâna çıkarıyordu. Ayrıca o, *Kütüb-i Sittet*'nin tamamını ve diğer hadis literatüründeki eserleri kaynak olarak kullanmış, mektuplarında Buhârî ve Müslim'in şerhlerini de referans olarak göstermiştir.

Özellikle ehl-i sünnet ve'l-cema'at çizgisindeki eserler, mektupların baş kaynağı olarak dikkati çeker: Taftazânî, Îcî, Bakillânî, İmam Hasan el-Eş'arî ve İmam Maturîdî başta olmak üzere eimme-i mütekellimîne ait eserlerin tamamını bu babda zikretmek gerekir. Şia ile (özellikle Bohralar) ciddi hesaplaşmalarda bulunan İmam-ı Rabbânî'nin zaman zaman bu mezhebin kaynaklarına atıfta bulunduğu, ayrıca Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'inden yararlandığı görülür.

İmam-ı Rabbânî, çeşitli fıkıh kitaplarını mektuplarında kaynak olarak kullanır. Kendisi Hanefiyyu'l-Mezhep idi. Mektuplarında İmam Ebû Yusuf'un ve İmam Muhammed'in görüşlerine geniş yer vermiştir. Onun ayrıca yer yer İmam Şafîî ve Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere çeşitli mezhep imamlarının görüşlerine de atıflarda bulunduğu görülür.

Mektuplardan onun tabakât ve tarih kitaplarını kullandığı, sîrelere baş vurduğu anlaşılır. İbn-i Sa'd'ın *Tabakât*'i, İbn-i İshak'ın ve İbn-i Hişam'ın *Sireleri*, Taberî'nin *Tarih*'i vs.

İmam-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ından; kendinden önceki tasavvuf külliyyatının hemen hemen tamamına yakını okuduğu anlaşılır. O, bu eserlerden alıntılar yapar, onları yorumlar, izah ve istişhadlarda bulunur. Özellikle ontoloji probleminde Şeyhu'l-Ekber'le hesaplaşmaya girişir, onun vahdet-i vücûduna karşılık vahdet-i şuhûdu alternatif bir görüş olarak savunur. İbn Arabî'nin *Futubat*'ına ve *Fusus*'una atıflarda bulunur.

O, Muhasibî'nin *Riâye*'si, Tirmizî'nin *Hatmü'l-Velâye*'sini, Serrâc'ın *Luma*'ını, Kuşeyrî'nin *Risâle*'sini, Kelabâzî'nin *Ta'arruf*'unu, Sühreverdî'nin *Avârif*'ini, Ebu Nuaym'ın *Tabakât*'ını, Gazzâlî'nin *İhyâ*'sı başta olmak üzere pek çok eserini, Attar'ın çok sayıda te'lifâtını, Sa'dî'nin *Bostan ve Gülistan*'ını, Rûmî'nin *Mesnevî*'sini kaynak olarak kullanmıştır.

Şâh-ı Nakşbend başta olmak üzere, hocası Bakî Billah, Abdülhâlık-ı Gücdüvanî, Bâyezîd-i Bistamî gibi Nakşî büyüklerinin sözlerini delil getirmiş ve bu konuda açıklayıcı yorumlarda bulunmuştur. Bu şekilde sayageldiğimiz eserleri göz önünde tutarsak İmam-ı Rabbânî'nin entelektüel birikiminin oldukça geniş olduğu görülür.

5. Mektûbât'ın Yazılış Yöntemi

İmam-ı Rabbânî metot olarak yazım dilinde Farsça'yı kullanmıştır. Kendisinin çok iyi derecede Arapça bilmesine karşılık, devletin resmî dilini yazımda kullanması, onun devrini iyi değerlendirebilmesi ve konjonktürel yorum gücünü gösterir. Mektuplar arasında konu bütünlüğü yoktur. Tasavvufufla ilgili veya ilgisiz ya bir soru sorulmuş veya bir ihtiyaç arz edilmiş, yahut da ülkenin herhangi bir yerinde İslâm'a zarar doğurabilecek bazı durumlar olmuştur... İşte bunların çözümleri mektuba yansımıştır. *Mektûbât* konu itibarıyla yek-reng değil heb-rengdir. İmam-ı Rabbânî, Kur'ân-ı Kerim'deki istiâreli anlatım yöntemini de kullanmıştır. Muhatabın anlayabilmesi için sık sık metaforlara başvurmuştur. Âyetlere ve hadislerle işarî yorumlar getirerek, kendisine keşf olan manalara yer vermeyi, diğer sûfi-daşları gibi sürdürmüş görünür.

Mektupların uzunluk kısalığında fix-format kullanılmamıştır. Duruma göre 5-6 satırla biten mektupların yanında beş sayfayı bulanlar da vardır. İçerik yönünden bazı mektuplarda sadece selâm sayılabilecek ifadeler olmasına rağmen, bazılarında 5-6 önemli meseleyi çözecek kompozisyonlar yazılmıştır. Bazen uzun mektuplarda birkaç konu işlenmesine karşılık, aynı tür bazı mektuplar sadece bir meselenin çözümüne hasır edilmiştir. Mektuplarda bazen ilmî ağırlık dikkat çeken ölçülerde kendini belli ederken, bazen de sanki birisine sohbet ediyormuş edası vardır.

Metot olarak anlatımlar mutlaka Kur'ân, hadis ve irfan ehlinin açıklamalarıyla zenginleştirilir. Mektuplarda sanat gayesi yerine en iyi, en kısa bir şekilde ve basitçe anlatılma gayesi göze çarpar. Buna rağmen eserin Farsçası yani orijinali, edebî ve san'atlı ifadelerle doludur. Mektuplarda prensip olarak fazla menkûbe nakline yer vermekten ziyade, fikirler alanında zihnî faaliyetlere yer verilir. Mektuplarda metot olarak, tasavvuf yolunun büyüklerine ait genellikle bir veya ikişer beyitler hâlinde şiir san'atından, derin hikemî anlamlarla yüklü nakiller görülür.

Mektûbât'ın muhtevastındaki mektupların isim olarak muhatabı bellidir. Yani 534 mektuptan 528'inin ismi bellidir.⁴⁵ Mektuplar ağırlıklı olarak tasavvufi muhtevalıdır. Ancak sosyal ve siyasî hedeflere yönelik olanlar da Aziz Ahmed ve Schimmel gibi araştırmacıların dikkatini çekecek kadar çoktur.⁴⁶ Mektupların üslubu İslâm'ın muhafazası konusunda sert, mü'minlere yön verme hususunda ise oldukça yumuşaktır. Din düşmanları anlatılıp, tehlikeler söz konusu edilirken İmam-ı Rabbânî'de görülen celâdet, onun İslâm konusundaki derin duyarlılığını gösterir.

Mektûbât anlatımında didaktik iken bu yönüyle tebliğe yönelik bir metot izlen-

45 Cebecioğlu, *İmam-ı Rabbânî*, ss. 145-157

46 Ahmad, Aziz, "Trends in The Political Thought of Medieval Muslim India", *Stadia Islamica*, no: XVII, Paris 1962.

diği de söylenebilir. Mektuplar dikkatle okunduğunda son derece açık yüreklilikle, samimî yazılmış, tesirli ifadelerle yüklüdür. Peygamber efendimiz (s.a.v.)'in "Cevâmiu'l-kelim" (yani az sözle çok şey anlatma) özelliği *Mektûbât* için de geçerlidir.

6. Mektûbât'ın Diğer Tasavvufi Eserler İçindeki Yeri

Bilindiği gibi İmam-ı Rabbânî, 1200 yıllık Nakşbendîlik geleneği içinde ictihâd seviyesine ulaşmış ve mezkûr tarikatın Müceddidiyye alt dalını oluşturmuş önemli bir sûfidir. Bugün akademik alanda batıda, doğuda ve Türkiye'mizde yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalışmalara konu olan Müceddidilik, genel tasavvuf tarihi içinde de müstesna bir yere sahiptir. Bu hareket, doğduğu Hint-İslâm dünyasında kalmamış, zamanla Muhammed Emin Tokadî, Hoca Yekdest-i Cüryânî gibi isimlerle Anadolu'ya, Halid-i Bağdâdî hazretleriyle Kafkasya, Orta Doğu'ya ve Şeyh Zeynullah gibi zevât-ı kirâmla Türkî Cumhuriyetlerin bulunduğu bölgelere taşınmıştır. Acaba bu muazzam etkiye sahip İmam-ı Rabbânî ve onun özgün eseri olan *Mektûbât*'ı ne gibi yenilikler ve mesajlar taşıyor? İşte tasavvuf tarihinin önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden İmam-ı Rabbânî ve kıymetli mektupları, araştırmacıları doyuracak kadar yeterli bilgi donanımına sahip olması yönüyle günümüze ışık tutacak hüviyette birinci el bir kaynak durumundadır.

Mektûbât, Nakşîliğin kazandığı yeni ivmenin tarihî boyutlarına katkıda bulunacak çok yönlü bir eserdir. Onda Nakşîliğin on bir esasına getirilen yorumlar, tasavvufi kavramların yeniden gözden geçirilmesi, Hint-İslâm dünyasının genelde kültürel, özelde tasavvufî görüntüsü, problemler karşısında üretilen çözümler, insanlığa hizmet, İslâm'ın özünün korunması, kâmil insanın inşası ve hizmet alanlarının yelpaze açılımı hâlindeki çeşitliliği ve benzeri dinî, tasavvufî, ictimaî, kültürel, fikrî muhtevâ donanımı yer alır.

Özelde daha spesifik ele alacak olursak onun Muhyiddin b. Arabî'nin Vahdet-i Vücûd teorisine yaptığı tenkitlerle, yeni bir fikrî oluşuma yol açarak Vahdet-i Şuhûd'u inşâ ettiğini görürüz. Vahdet-i Şuhûd'un tam olarak anlaşılabilmesi için *Mektûbât* birinci el kaynak olma vasfını korumaktadır.

Bütün bunlardan ayrı olarak, tasavvuf tarihinde mektup yazma yöntemi ile irşâdda bulunması ve mektûbât geleneğine sınıksız sahip çıkarak ona yeni ve zinde bir yapı kazandırması, İmam-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ını genel tasavvuf tarihi kaynakları arasında ayrıcalıklı bir konuma yükseltir.

Eğer bir tasavvufî mektebin geniş coğrafyalarda sosyolojik olarak cemaatleşme bazında nasıl teşekkül ettiğinin cereyan tarzını anlamak istiyorsanız, yine İmam-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ı orijinalliyiyle birlikte size çok yardımcı olacaktır, tezini gönül rahatlığıyla söyleyebilir ve savunabiliriz.

Mektûbât, genelde Hindistan'daki Moğol Türk Sultanlığı dönemi için de mühim bir kaynaktır. Yani, genel tarih bilimine *Mektûbât*'ın verebileceği, birinci elden pek çok malzeme vardır. Özelde ise İmam-ı Rabbânî'nin biyografisiyle ilgili olarak yine *Mektûbât*'ın, akademik araştırma yapanlar için er önemli referans eser olma özelliği vardır.

7. Mektûbât'ın Tesirleri

Tasavvuf tarihinde mektupla sâliklerin irşadı bir gelenek olarak vardı. İmam-ı Rabbânî bu geleneğe yeni ve zinde bir güç kattı. Kendisinden sonra yerine irşad postuna oturan Muhammed Ma'sûm ile devam eden, Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî ile de günümüze kadar gelen bu yöndeki faaliyetlerin sonucu çoğu sûfi liderin bir *Mektûbât* oluşturduğunu görüyoruz. Şeyh Ziyâuddin Haznevî, Muhammed Es'ad Erbilî, İhsan Oğuz vs. gibi yakın zamanlarımızın *Mektûbât* müelliflerinin akademik çalışmalara mevzu olduğu hususu da, İmam-ı Rabbânî'nin *Mektûbât* anlayışının ve geleneğinin hâlen devam ettiğine şehâdet eder.

Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1826)'nin Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya müceddidliği taşımasıyla, Süleyman Sa'deddin Efendi'nin 1770'li yıllar yaptığı *Mektûbât* çevirisinin mezkûr tarihten bir asır sonra neşredilmesi önemli bir olaydır. Bu gün Anadolu İslâmîliğini zihniyet olarak etkileyen önemli eserlerden birisi, İmam-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ıdır.

İmam-ı Rabbânî'nin fikirlerinden etkilenen sûfi liderler tarihin akışı içinde şunlardır (Tespit edebildiğimiz kadarıyla): Hâce Meyân Muhammed Ma'sûm (1009/1600-1080/1669), Şeyh Seyfuddin (1055/1845-1098/1686), Seyyid Nur Muhammed Bedâgunî (ö. 1135/1722), Şeyh Şemsüddin Habîbullah Cân-ı Cânân Dehlevî (1158/1745-1240/1824), Pîr Muhammed Zübeyr (ö. 1140/1740), Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1826), Hâce Mîr Dard (1134/1721-1200/1785), Mîr Muhammed Nâsır Andelib (1109/1697-1169/1755), Şâh Veliyyullah-ı Dehlevî (1114/1704-1175/1763), Abdülaziz-i Dehlevî (1159/1746-1240/1824).

Bir de, İmam-ı Rabbânî ve *Mektûbât*'ının ilham verdiği siyasî liderlerden bahsedilir ki bunların en önemlisi Şâh Cihan ve Sultan Alemgir Evrengzib'dir. Yine Hindistan'da İngiliz emperyalizmine karşı çıkan en ciddi direnişlerinden Farayizî ve Mücâhidûn Hareketleri, İmam-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ındaki ruhtan etkilenmiştir.

1943'de vefat eden Abdülhakîm-i Arvâsî hazretlerine ait bir anekdot, *Mektûbât*'ın ve müellifinin çağımızdaki etkisine örnek teşkil eder: Sormuşlar hazreti Arvâsî'ye "Abdulkâdir-i Geylânî mi, İmam-ı Rabbânî mi? Hangisini seversiniz?" Merhum uzun uzun Şâh-ı Geylânî'nin faziletlerini anlatır, över, anlatır, över, anlatır. Konuşmasının sonunu şu cümleyle tamamlar:

-Ama ben yine de İmam-ı Rabbânî'yi daha çok severim...